

IDEALUSIS KRISTIJONO DONELAIČIO *METŲ* POLIUS

Kristijono Donelaičio kūrinys neįprastas mūsų akiai; neturi jis nei aiškios pradžios, neturi ir pabaigos (giesmių pabaigose jau imama laukti naujo metų laiko), logiška, kad nėra jame svarbiausio įvykio, ryškios kulminacijos. Prieš pradėdant *Metų* interpretacijas, reikia nedviprasmiškai pasakyti, kad Donelaitis – jo gyvenimas, veikla, kūryba – priklauso XVIII amžiaus kultūrinei epistemai (t. y. tuo metu dominuojančių vertybinių orientacijų sistemai), kuri iš esmės skiriasi nuo mūsų šiandieninės ar XIX amžiui būdingos. Lietuvių literatūros kontekste tai yra archajiškas kūrinys. Daug dalykų, kurie yra svarbūs naujausiųjų laikų literatūrai, Donelaičiui tiesiog nerūpėjo, kita vertus, jis sureikškina sunkiai mums šiandien suprantamus pasakojimo aspektus. Kalbant apie vieną arba kitą *Metų* bruožą, nuolatos reikia projektuoti ir minėtąją epistemą, nes tik jos kontekste galima rasti pagrįstesnę atsakymą į keliamus klausimus.

Du labai bendri šitos epistemos bruožai. Pirmiausia, XVIII amžius iš esmės dar priklauso vadinamajam retorinės kultūros etapui; tai tik pastarojo šimtmečio pabaigoje ir XIX-ojo pradžioje Europoje išsisėmusi antikinės retorikos tradicija, į kurią savo laiku įsiliejo krikščioniškojo tikėjimo tradicija. Pažymėtina, kad abu šie kontekstai retorinės kultūros ribose sugyveno, nors vargu ar galima kalbėti apie visišką jų susiliejamą. Tam tikrą įtampą tarp jų rodo ir vienas Donelaičio laiško epizodas, kuriame kalbama apie Vergilijų.

Atkreiptinas dėmesys į laiške minimą dejonės gaudumą ir disonansiškumą, būdingus, anot Donelaičio, krikščioniškam kontekstui, ir į priešpriešą – antikinį tonų švelnumą. Antrasis aspektas – tai pasitikėjimas tradicinės, duotosios tvarkos idėja, kai bet kokie nauji gyvenimo reiškiniai „įrašomi“ į esamą pasaulio sampratos sistemą, t. y. jos požiūriu paaiškinami ir vertinami. Paliekant nuošalėje tokio mintijimo kilmės klausimą, pažymėtina, kad *Metuose* kalbama apie Dievo duotąją tvarką.

Tvarka *Metuose* – tai ir tobulas augalų bei gyvūnų pasaulio sutvarkymas ar netgi idealiai pasikartojanti sezoninė metų laikų kaita, – šios pasaulio sritys visai atitinka Aukščiausiojo projekto idėją, už tokį pasaulio tobulumą dangiškajam valdytojui yra nuoširdžiausiai dėkojama. Žmogiškasis pasaulis, pirmiausia luominė jo tvarka, yra pagrįstas tarpusavio kontrakto principu. (Beje, apie kontraktą užsimenama kalbant ir apie žemesnes pasaulio grandis – paukščius Aukščiausiasis *prizadėjo* be darbo maitinti.) Būrai turi eiti į baudžiąvą; šita priedermė teikia jiems ir išskirtinę jų vertę („kas būtų ponai, jei būrų nebūtų?“). Atitinkamai ir ponai yra įsipareigoję būrams. Taigi *Metų* pasakotojas (ar dažnai kalbantys teigiami personažai) neabejoja idealaus pasaulio sutvarkymo galimybe ir visą juos supantį pasaulį lygina su šituo projektu. Pagrindinis *Metų* konfliktas kyla dėl šito kontrakto pažeidimo – ponai engia, niekina būrus, taigi nusikalsta savajam socialiniam vaidmeniui ir iš jų bus pareikalauta paskutiniojo teismo dieną.

Ale matau, kad tu, tyčioms akis užsimerkęs,
Vieryt jau bijais, kad Dievs visur tave mato
Ir kad kartą jis atdengs tavo visą raspustą.
Tič tikt, ik sūdžia šio svieta tau pasirodys
Ir ponus taip, kaip ir mus, sūdop suvadinaš,
Algą kiekvienam, kaip pelnęs yr, sudavadys. (ŽR, 490–495)¹

¹ Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 127. *Metai* cituojami nurodant giesmės pavadinimą ir eilučių numerius.

Šis teismas yra bene svarbiausia pasaulio tvarkos palaikymo garantija. Tačiau ponai kviečiami žmoniškai elgtis su būrais dar ir kitais argumentais, pavyzdžiui, ne kartą yra primenama prigimtinė žmonių lygybė:

Tu savavalninke didpilvi, vis pasišiaušęs
Ir nei žaibas koks žaibuodams gandini būrą,
Ar tu ne taip jau kaip bėdžius toks prasidėjai,
Ir moma taip tau, kaip jam, pasturgalį šluostė?
Kas tau liepė vargdienį nuliūdusį spardyt... (ŽR, 479–483)

Atkreiptinas dėmesys į paskutinę eilutę, joje formuluojamas klausimas yra visai logiškas *Metų* pasaulyje, kur bet koks poelgis turi būti sankcionuotas aukštesniojo „lėmėjo“. Teiravimasis apie „liepėją“ slepia (galbūt šiuo atveju ir neįsisąmonintą) gyvenimo reiškinių sistemiškumo ilgesį. Taigi retoriniu klausimu vadinama figūra šiame kontekste dar nėra virtusi gryna retorika.

Tas pats klausimas pakartotas ir kalbant apie kitą vaizduojamo pasaulio harmonijos pažeidėją – svetimšalius kolonistus:

Tu prancūziškas žiopoly! su šveisteriu storu
Ir kas dar daugiau susibastėt Lietuvą vargyt,
Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekyt? (ŽR, 537–539)

Vėlesnėje, pavyzdžiui, romantizmo literatūroje, prieš panašius kontraktus ir duotąsias tvarkas gali būti sukylama, jie gali būti atmetami, nes laikomi neteisėtais, netinkamais ir t. t., bet sukilti galima tik tuo atveju, kai duotoji tvarka nebelaikoma sakrališka, t. y. kai atsiranda nauji pasaulio paaikškinimo būdai, kai kultūroje ima konkuruoti keli tvarkos supratimo variantai, bet visa tai jau priklauso kitai epistemai, tarkim, kad ir daukantiškajai.

* * *

Norėtusi iškelti hipotezę, kad pagrindinė įtampa *Metuose* formuojasi ne tarp laiko ašyje išdėstytų epizodų – personažų poelgių, kurie rišasi į siužetą (ar fabulą) vadinamų poelgių seką, – bet tarp savotiškoje vertikalėje išsidėsčiusių dviejų žmogiško gyvenimo pavidalų: koks jis yra ir koks jis turėtų būti. Poema, o ypač „Pavasario linksmybių“ dalis, nesunkiai gali būti suskaidyta į didesnius ar mažesnius santykiškai autonomiškus epizodus, kurių ribose abu šie gyvenimo variantai yra vienokiu ar kitokiu būdu įvardijami. Tarkim, kai gamtos gyvenimo vaizdelis pateikiamas kaip sektinas žmogui pavyzdys (gamta gyvena pagal projektą); kai kontrastiškai yra gretinami viežlybaxis ir nenaudėlis būrai arba kai pavyzdingas būras yra priešinamas ponui; kai – čia jau reikia pereiti nuo poemoje *papasakotų* istorijų prie jų *pasakojimo būdo* – anoniminis pasakotojas ar viežlybas būras ką nors nedviprasmiškai vertina (pavyzdžiui, Pričkus pasakoja apie ponų vaišes).

Jau kitais vaizdavimo principais pagrįsti palyginti reti gamtos aprašymai, kuriuose akivaizdžiai nesiekiami kontrastingumo, alegoriškumo, vaizdo plastiškumas čia tarsi yra tapę savitiksliu dalyku; turimas galvoje pirmiausia ilgokas „Rudenio gėrybių“ pradžios epizodas, kuriam priklauso ir dažnai cituojamos eilutės:

Ratas ant ašies braskėdams sukasi sunkiai
Irgi žemes bjaurias išplėšdams teškina šmotais. (16–17)

Pažymėtina, kad rudenio ir žiemos dalyse šito „nesuinteresuoto“ epinio vaizdavimo daugėja, o pavasario aprašyme gamtos vaizdai dažniausiai turi alegorinę prasmę. Kitaip sakant, „Pavasario linksmybės“ artimesnės pasakėčios pasakojimui; o pasakojimo principų pasikeitimai rodo autorinę evoliuciją. Ir vis dėlto tvirtų argumentų teigimui, jog Donelaitis pradėjo savo kūrinį nuo „Pavasario linksmybių“, neturime.

Laiko suvokimo specifika *Metuose* išryškėja lyginant šį kūrinį su ištrauka iš 1666 metų Danieliaus Kleino *Maldų knygelį*. „Dievas, gamta ir žmogus (Pavasario malda)“:

Viešpatie..., tu su Noe patriarku ir jo potamkais tokį esi suderėjimą padaręs, jog kolei stovės žemė, neturės paliauti sėjimas bei piūtis, šaltis bei šilima, vasara bei žiema, diena bei naktis... Mes atmenam, kaip šiame sviete vieną žiemą turim; šalta yra mūsų širdis nobažnystėje ir vieroje, šalta meilėje [...]. Bertaig tu, gerasis, amžinasis Dieve, duosi mumus po šios žiemos ir linksną pavasarį sulaukti, pavasarį ano amžino gyvenimo, kada kaip žolelė kokia, iš žemės linksmai išdygsime, kad saulė šviesybės, Kristus Jėzus mūsų širdis su didesne ir ilgesne šviesybe apspins, peršvies ir palinksmins...²

Beje, tai protestantiškos tradicijos malda. Jeigu gamtos ciklą laikysime antikinei literatūrai būdingu motyvu (o šitoks tvirtinimas, regis, turėtų argumentų), tai krikščioniškas požiūris simbolina, alegorizuoja atskirus metų laikus – stabdo nuolatinę sezonų kaitą: iš žiemos į amžinąjį pavasarį, o čia laikas jau sustoja. Šia prasme netgi citata nėra nuosekli; iš pradžių, atrodo, pabrėžiama kaita (vasara–žiema, diena–naktis), o pradėjus kalbėti apie žmogų, – ciklas sustingsta, jo prasmė metaforizuojama. *Metuose* laikas nėra stabdomas, jis neturi ryškios pradžios ir pabaigos – ar nebus tai grįžimas prie antikinės schemos?

Gamtos pasaulis *Metuose* yra stabilus savo nuolatinėje dinamikoje, kurią garantuoja dieviškoji tvarka. Pasirinkusiam šią temą autoriui tarsi mažiau bereikia rūpintis epizodų jungimu į sintagminę grandinę, kadangi jau pats literatūrinį ciklą sudarantis laiko ratas savaime reikalauja paliesti, įvardyti gyvenimiškuosius polius: gamtos apmirimas / atgimimas, alkanas pavasaris / sotus ruduo, vargai / *česniai* ir t. t. Taigi tarpusavis epizodų jungimas yra palyginti formalus (tai galėtų būti atskiros studijos tema). Kokių nors priešasčių motyvacijų pereinant iš vieno sezono į kitą visai nepasigendama; nei pasakotojas, nei personažai į šį ratą nesikiša (negreitina jo ir nestabdo, nors niekas nedraudžia ilgėtis šiltų dienelių ar sotaus rudens). Aktualesnis *Metuose* paradigmatis ryšys tarp esamo ir galimo (arba privalomo). Citatoje iš Kleino maldos šiapusinis ir anapusinis gyvenimai yra įkomponuoti į sezoninę sintagmą, yra realiai įvardyti. *Metuose* idealusis pasaulis nėra nuosekliai įvardijamas, dažniausiai tik numanomas. Tačiau vien jo aprašymui yra skirtas 29 eilučių fragmentas, pavadintas „Fortsetzung“ („Tęsinys“), ištiesai neįėjęs į *Metų* tekstą. Jame pasakojama apie viežlybojo Selmo gyvenimą:

Bet ir viežlybi krikščionys dar nepaliovė.
Dievui būk garbė! dar yr tokių gaspadorių
Ir dar tėvų yr, kurie, mylėdami Dievą,
Patys ne tiktai kaip reik vertai pasielgia,
Bet ir savo namus kaip tėvai mandagiai valdo.
Selmas, ak! ansai vertai pagirtinas Selmas
Būras rods, ne pons, ale mandagus būras.
Jo troba taip jau prasta, kaip kito būruko.
Valgis jo kasdien tikt menks ir menk nudarytas;
Skinkį jis gardžiai ar šaltą vandenį geria;
O jo rūbas tikt prastai pasiūti trinyčiai
Ar žiemos čese didei nudilusi skranda.
Bet jis ne šykštuodams taip menkai pasielgia,

² Mykolas Biržiška, *Rinktiniai mūsų senovės raštai*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygu leidimo komisijos leidinys, 1927, p. 78.

Bet kad vyriausybei, kas jai reik, atsesėtų
Ir, kas šiulei bei bažnyčiai puolasi, duotų. (1–15)

Fragmente pateiktos Selmo dorybės poemos tekste yra išsklaidytos ir minimos kalbant apie įvairius viežlybuosius būrus; greta to čia randame kelis svarbius, bet *Metuose* tik numanomus dalykus. Pavyzdžiui, poemoje yra piešiami baramų nenaudėlių būrų būstai, bet aiškus sektinas pavyzdys neduodamas; būriški dainavimai *česnių* metu lyginami su vilkų staugimu, bet nekalbama apie alternatyvą – apie giesmių giedojimą, tuo tarpu čia šitai įvardyta:

Selmo namus, kad kartais juos lankyt užsigeisi,
Lygiai kaip bažnyčią kokią rasi rėdytus.
Stalas jo nei švents altorius tau pasirodys,
Ant kurio knygelės šventos guli padėtos,
Kad jis pats ar jo gražiai mokyti vaikeliai,
Daug prisidirbę bei visur viernai trūsinėję,
Tuo su giesmėmis saldžioms linksmam pasidžiaugtų
Ir vargus šio amžio sau lengvus padarytų. (22–29)

Labiausiai stebina viso šito „Tęsinio“ vadinamo fragmento stilistinis dailinimas (nejprastai nuskamba deminutyvas *būrukai*) ir savotiškas statiškumas. Galima būtų pasakyti, kad tai *Metai* (kai kurios eilutės sutampa), bet negyvi, bekraujai *Metai*, kuriems trūksta taip poemai būdingo stiliaus ekspresyvumo. Moralinis krikščioniško gyvenimo idealas formuluojamas, sakytum, pasitelkus klasicistinį „sustingusios formos“ principą. Idealas, suprantama, turi būti harmoningas – „Ir vargus šio amžio sau lengvus padarytų“.

Labai iškalbingas yra pirmasis „Tęsinio“ žodelis – *bet*, savo gramatine forma rodantis, kad egzistuoja kažkoks priešingas pasaulis, kurio fone pasakojama apie Selmo namus. *Metuose* idealusis ir netobulusis pasauliai jau realiai supriešinami; „Rudenio gėrybėse“ yra epizodas, kuriame penkios eilutės beveik pažodžiui sutampa su „Tęsinio“ pradžia, taigi prieštaravimą reiškiantis jungiamasis žodelis *bet* čia yra tekstualiai logiškas, nes fiksuoja perėjimą nuo akis užsipylyusių būrų barimo prie teigiamo pavyzdžio. „Tęsinys“ todėl visas sustingęs ir negyvas, kad jame nėra nė vienos eilutės (ar net frazės), kurią reikėtų atmesti, užginčyti, nė vieno dalyko, kuriam reikėtų priešintis. *Metų* tekste idealas visuomet akivaizdžiai ir komplikuočiai santykiauja su realybe, yra jos fone. „Tęsinyje“ jis tarsi grynas.

Tyrinėtojai yra pastebėję stilistinį šio fragmento savitumą, tam tikrą skurdumą ir neišbaigtumą lyginant su poemos tekstu. Jei tikėsime fragmento pavadinimu, jis nurodo, kad tai tam tikras – visai logiškas – priedas, kuriame įvardijami nuolatos rašant poemą turėti galvoje dalykai, kitaip sakant, tai yra laikytina vertybiniu atskaitos tašku. Fragmento neįkomponavimą į poemą galima dvejopai aiškinti: tai iš tiesų parašyta vėliau, tarsi juntant kūrinyje kažkokį trūkumą, arba idealo aprašymas tiek stilistiškai disonuoja su pagrindiniu tekstu, kad jį įdėjus būtų pažeistas poetinis skambesys. O jeigu pastarasis aiškinimas teisingas, visai logiška būtų kelti klausimą apie tam tikrą įtampą, atsiradusią tarp dviejų sistemų – pasaulėžiūrinės ir poetinės. Taigi „Tęsinys“ labiau akcentuoja pasaulėžiūros dalykus, o pasirinkta *Metų* pasakojimo maniera tarsi išsprūsta iš šitų rėmų.

Pažymėtina, kad anapusinis gyvenimas *Metuose* nėra akcentuojamas, jis nėra tapęs koku nors aiškiai išreikštu vilties argumentu. Žmogus poemoje šitaip guodžiamas:

Ale ką galim veikt? Pakol šime krutame sviete,
Turim jau visaip, kaip taiko Dievs, pasikakyt.
Juk ne vis reik vargt, ir tokios randasi dienos,
Kad, prisivargę daug, širdingai vėl pasidžiaugiam.
(PL, 394–397)

Atkreiptinas dėmesys į frazę: „Pakol šime krutame sviete“, kuri numato ir „kitą svietą“, bet kartu nurodo pasakotojo kompetencijų ribas, apibrėžia interesų ratą (t. y. „šį pasaulį“). Beje, atskirai komentuotina frazė „širdingai pasidžiaugiam“, kuri *Metų* kontekste suprantama kaip sočios rudeninės šventės-*čėsnių*; tuo tarpu „Tęsinyje“ idealusis gyvenimo variantas siūlo gerokai asketiškesnę atgaivą po vargų: „Tuo su giesmėmis saldžioms pasidžiaugtų.“

* * *

Vienas iš negausių tobulo pasaulio aprašymų yra pateiktas „Vasaros darbuose“ – tai epizodas apie mėšlavežį ir gerąjį poną. Būtina pabrėžti mėšlavežio temos išskirtinumą *Metų* pasaulyje, jai yra suteikti keli prasminiai sluoksniai. Mėšlavežis laikomas išskirtiniu – pradžių pradžios – darbu agrikultūriniame cikle. Mėžinio ir būro paralelė neturėtų kelti vien pašaipą. Tai apskritai žmogiškos degradacijos po Adomo ir Ievos nuopuolio, žmogaus prigimtinio nuodėmingumo ženklas (šis požiūris leidžia Donelaičiui pasakėčioje gana grubiai kreiptis į skaitytoją: „Tu, netikęs žmogau, [...] / Kad kaip šūdvalalis tu tikt smarvėje lindai“); kita vertus, žemiausio socialinio luomo, labiausiai vargstančiam ir paniekintam žmogui paliekama daugiau vilčių (pasak šv. Pauliaus, „Mes taip didžiuojamės sielvartais, žinodami, kad sielvartas gimdo ištvermę, ištvermė – išbandytą dorybę, išbandyta dorybė – viltį“, Rom 5, 3–4). Tačiau visas šis temos abstraktinimas ir simbolinimas netrukdo autoriui pasinaudoti ir konkrečią jos prasme, kitaip sakant, *Metuose* mėžinio kvapas neišnyksta. Taigi mėšlavežis „Vasaros darbuose“:

Štai baudžiauninkai visi pulkais susirinko.
Viens savo kablį, o kitsai naujintelę šakę
Nešdams ir besiskubindams tikt bėga, tikt bėga.
Albas, šūdleteres naujas tyčioms pasidaręs,
O Merčiuks, ratelius taip jau naujus užsimovęs,
Su kitais baudžiauninkais į baudžiąvą tarškė;
O bernai visi, naujas vyžas nusipynę
Ir autus naujus iš drobės sau pasidarę,
Vis tekini, kits kitą neigi pranokdami šoko. (152–160)

Nežinant pozityvaus temos turinio toks būrų dabinimasis ir skubėjimas gali atrodyti paradoksalus ar net komiškas. O tai, kad čia yra kalbama apie idealą, o ne realybę, primena tolesnės eilutės:

Tai išties dyvai, nės taip nedarydavo būrai.
Sako juk visur, kad būrs į baudžiąvą slenka
Ir kad kartais su piktu jį reikia pajudyt... (161–163)

Toliau skaitome gana keistą loginiu požiūriu minties viražą, kuriuo paaiškinamas toks neįprastas būrų elgesys:

...čia mums nereik nusidyvyt.
Amtsrots valsčiaus to, kursai tą baudžiąvą valdė,
Toks širdings buvo pons, kad kožnas, jo paminėdams,
Dar vis verkia, nės jisai jau numirė pernai. (165–168)

Aptariamuojų atveju epizodas apie mėšlavežį buvo pradėtas visai „realistiškai“:

Selmui taip besidvyvjant, štai girgžteria durys,

Ir šaltyšius Pričkus tuo visiems pasirodė.
„Štai, – tarė jis, tuojaus skaitydams gromatą pono, –
Štai poryt mūsų pons mus bėgt į baudžiamą siuščia
Ir iš staldų jo išgramdyt mėžinį liepia...“ (136–140)

Tobulame pasaulyje būro nereikėtų ilgai į darbą raginti o ponas būtų jam maloningas. Ši logika išlaikoma: būras bėgte bėga, nes širdings buvo pons. Bet elementaria priežastine logika čia nesirūpinama – būrai klauso pono, kuris *numirė pernai*, šių epizodų prasmė paaiškėja truputį platesniame „Vasaros darbų“ kontekste.

Prieš pasirodant Pričkui su pono raštais, kviečiančiais į mėšlavežį, Selmas piktinosi bedieviais keikūnais (keikimosi tema prasidėjo 96 eilutėje). Ten pasakojama apie besikeikiantį vakmistrą: „Ir besispardydams taip baisiai keikti pagavo, / Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo“ (VD, 97–98); greta stebimasi, kad keikiasi ir būrai.

Taigi beveik 40 eilučių skirta keikūnams barti, logiška dabar laukti ir teigiamo pavyzdžio, juk kontrasto principą *Metų* autorius ypač mėgsta. Tokie pavyzdžiai ir pradedami nuo šviesaus mėšlavežio vaizdelio. Supriešinami, aišku, ne visai tapatūs reiškiniai: *kiauliškai šūdinėjantis* (130) keikūnas ir viežlybas būras, kuris net mėšlo kuopimą gali pasidaryti vos ne *česniu* (nauji autai). Šio kontrasto *tertium comparationis* yra gana artima buitine prasme, bet skirtinga poemos kontekste leksika – *šūdinėjimas / mėžinys (mėšlavežis)*. Poemoje tik antroji priešpriešos pusė turi teigiamos konotacijos sluoksnį, kuris šioje idilėje ir aktualizuojamas.

Regis, galima suprasti ir minėtąjį laikų nesuderinimą. Donelaičio poemoje realiai tikima moraliu būrų gyvenimu, pasakotojo viltys tesusijusios su šituo luomu, tuo tarpu ponai yra griežtai pasmerkiami. Aišku, tobulajame pasaulyje jiems yra paskirta derama vieta, bet „realybėje“ apie dorą poną Donelaitis tekalba būtuojų laiku. Taigi vertinimų srityje autorius preciziškai laikosi pasirinktos logikos: mėšlavežio idilė prasideda esamuojų laiku, bet jos priežastis tenka perkelti į būtąjį laiką. Pateikus mėšlavežį kaip prisiminimą apie laimingus praeities laikus (o tokių prisiminimų yra – pasakojimai apie Pričkaus, Krizo jaunystę), idealas būtų tarsi labiau nutolęs nuo dabarties, ne toks realus, o gal ir mažiau paveikus.

Paminėjus gerąjį poną, vėl tiesiogiai grįžtama prie keikimosi temos; šis ponas yra antrasis teigiamas pavyzdys (keikimosi temos pratęsimas patvirtina minėtas mėšlavežio idilės funkcijas):

Keikesčių niekad os iš jo burnos nesulaukėm;
Ir kad kuočės jis būrus išgirsdavo keikiant,
Tai tuo tėviškai jis juos mokėdavo koliaut.
Jis nesakydavo „tu“, bet vis pasakydavo „jūsų“;
Ir iškoliodams jis vis ištardavo „jūsų“,
Nės tikt vokiškai jisai mokėdavo koliaut.
O kad kartais šį ar tą reikėdavo garbyt,
Tai jis tam lietuviškai padarydavo garbę. (VD, 179–186)

Šiais žodžiais baigiasi keikimosi tema, nors apie pono gerus darbus pasakojama toliau. Dabar svarbu pabrėžti, kad epizodai apie mėšlavežį ir gerąjį poną sudaro vieningą tobulo pasaulio vizijos bloką ir kad jie abu įeina į dar platesnę keikimosi temos plėtotę. Kita vertus, pasakojimas apie gerąjį poną yra kartu ir autonomiškas (t. y. susijęs ne vien su mėšlavežiu ar keikimusi), tai vienintelis toks platus šio socialinio vaidmens idealo aprašymas. Visa tai rodo, kad *Metų* teksto segmentacijos bei rišlumo klausimai yra labai problemiški ir nevienareikšmiai.

Gerojo pono, kuris *numirė pernai*, svarbą donelaitiškame pasaulyje patvirtina dvi Donelaičio laiško vietos (rašyta vokiškai su lietuviškais poetiniais intarpais):

1) Paskui mes girdėjome Krizą pasakojant savo likimą ir karčiai apverkiant gerąjį amtsrotą – taip verkė,
Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo.
Kiekvienas nuolat šaukė:
Ak, pon amtsrot, ak! dėl ko mums numirei pernai...³

Antrojoje atkarpoje esantis ponų vertinimas padeda suprasti poemoje pateiktas – figūratyviai formulotas – nuomones apie šį luomą.

2) Ponai dėl tokio dažno savo galios piktnaudojimo gyvenime iš tikrųjų turi blogą vardą, bet, žinoma, pasitaiko jų tarpe ir teisingų krikščionių bei žmonių mylėtojų. Tokiems tepadedą Dievas ir telaimina gerbiamas jų šeimas. Dievas juk visur turi savųjų. (ibid.)

Kai įsižiūri, pasirodo, kad *Metuose* beveik visoms gyvenimo blogybėms yra duodama teigiama atsvara. Tarkim, palyginti dažnai yra apgailėstaujama, kad lietuviai netenka savo papročių, mėgdžioja svetimtaučius, o pastarieji dar ir šaiposi iš lietuvių, tačiau vienoje vietoje – tai, matyt, irgi priskirtina tobulojo pasaulio sričiai – bandoma harmonizuoti „nacionalinius santykius“:

Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų,
Iš visų kampų šio svieta jau susibėgo.
Ne tikt vokiečiai visoki mus pažūrėti,
Bet ir daug prancūzų mus mylėt susirinko;
Taip kad ir lietuviškai kalbėdami valgo
Ir jau rūbais mūs, kaip mes, vilkėti pagavo;
Tikt margų marginių dar nešioti nedrįsta. (ŽR, 184–191)

Vėlgi įdomus šitos citatos kontekstas. Iš pradžių Pričkus užsipuola būrus, kad šie vagia mišką ir dar tuo didžiuojasi, be to, geria, apskritai *niekina Dievą* (ŽR 157), o Enskys nesutinka su juo ir gina lietuvi. Jis primena, kad *visi taip elgiasi būrai*:

Švėds, maskolius, lenks ir žyds kitaip nepadaro,
O ir vokietis prancūzui „vui“ pasakydams,
Taip kaip tikras koks prancūzas moka prigauti. (ŽR, 170–172)

Į pašnekesį įsikiša Selmas: „Rods, – tarė Selmas, – nei vienam klastuot nepareitis, / O lietuvininkams dar juo daugiau nepritinka“ (ŽR, 182–183). Po to jis ir kalba apie tai, kad *kožnas Lietuvą giria* (žr. citatą). Taigi diskusijoje apie žmonių elgesį Selmas iškelia aukščiausius ir universalius moralės kriterijus. Pričkus ir Enskys konstatavo papročių sugedimą, moralės smukimą realybėje, o Selmas primena projektą; dorovės normų laikymasis garantuos lietuviams autoritetą tarp kitų tautų:

Taigi pameskim jau tokį netikusį būdą,
O viernai visur ir viežlybai pasielkim,
Taip jau ir svetimi mus būrai girt nesigėdės.
Juk mums Dievs aštriai, kaip žinom, zokaną duodams,
Draudęs yr klastas visas ir visą vagystę
Ir nei šiaip, nei taip prigaut mums nedavė valią.
(ŽR, 192–197)

³ Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 276–277.

Šie apibendrinantys žodžiai eina po užuominų apie užsieniečių palankumą lietuviams, jų papročiams. Regis, dabar galima grįžti prie Selmo kalbos pradžios ir bandyt aiškintis eilutės „O lietuvininkams dar juo daugiau nepritinka“ prasmę. Čia nekalbama apie kokį nors lietuvininkų išskirtinumą, bet apie vienintelį būdą išlikti pagarboje – tik doru gyvenimu galima pelnyti palankumą sau ir savo tautos papročiams (kalbai, apsirengimui ir kt.). Taigi krikščioniško gyvenimo normų laikymasis yra kartu tautiškumo išsaugojimo garantija. Minėtame Dievo *zokane* lietuvybei nėra paskirta vietos – idealiojo pasaulio taisyklės yra bendros visoms tautoms ir luomams, bet Donelaitis derina šią vertybinę sistemą su tautiškumo idėja, ieško jai vietos bendrajame pasaulio supratime.

Tiesą sakant, Selmo kalboje nėra kokių nors formalių ženklų, rodančių, kad šnekama apie idealų pasaulį, o ne „realybę“, bet bendrasis *Metų* patosas bei Selmo keliamų aukščiausių moralinių kriterijų aplinka, regis, leidžia pasakojimą apie prancūzus, kurie *lietuviškai kalbėdami valgo*, ir naujais autais į mėšlavežį bėgančius būrus perkelti į tą patį tobuląjį pasaulį.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nepritekliuose gyvenantis, vargstantis būras lietuvis Donelaičio pasaulyje stovi arčiausiai idealo, su juo siejamos didžiausios viltys. Galbūt todėl *Metuose* taip smerkiami išeinantys į miestą, ponų tarnais tampantys būrai, juk nesivaikantis svetimų papročių, liekantis savo luome ir išlaikantis lietuvybę žmogus bus kartu ir geresnis krikščionis.

Akcentuodami idealo ar tobulo pasaulio svarbą, rasdami tegul ir fragmentiškus jo aprašymus ar užuominas apie jį, dar kartą pabrėžiame paradigmatinio aspekto svarbą, kai mintis nuolatos juda nuo realybės link idealo, o dar tiksliau tariant, pasaulis yra matomas duotojo *zokano* perspektyvoje. O laikas bėga pats, sintagmatinis įvykių ryšys yra šalutinis dalykas. Todėl ne tiek ir svarbu kategoriškai nuspręsti, ar Donelaitis pasakoja apie vieną kalendorinį metų ciklą, ar bent jau fragmentiškai aprašo kiek labiau psichologizuoto personažo – Pričkaus gyvenimą, ar kalba apie amžiną – dieviškąjį – gamtos ir žmogaus gyvenimo ratą. Šia prasme poemą galima pradėti skaityti nuo bet kurios dalies. (Ginčas apie poemos pradžią, matyt, sietinas su įsigalėjusia naujo tipo literatūra, kurioje labai svarbus vaidmuo tenka fabulai.)

Šis netobulos „realybės“ ir idealo atskyrimas Donelaičio pasaulyje tėra tik pirmas – galbūt parengiamasis – žingsnis siekiant apčiuopti poetinį *Metų* fenomeną. Vienas dalykas jau ir dabar yra aiškus: poetinės įtampos reikia ieškoti analizuojant šitų dviejų pasaulių santykius (nutolimą, suartėjimą, susiliejęmą), ypatingo dėmesio turėtų susilaukti ir tie epizodai, kurie buvo pavadinti „savitiksliais“, neturinčiais moralizuojančios potekstės ir šita prasme disonuojančiais (t. y. keliančiais kompozicinę įtampą) su visu poemos tekstu.

1989 V 22

Saulius Žukas, *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 73–91.